

Az individualitás kérdése.

I. Az individualitás értelme.

(Általános határozmányok)

Az Erdélyi Múzeum - Egyesület bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztályában 1932. január hó 21-én tartott szakelőadás.

Irta: **Dr. Varga Béla.**

(Első közlemény.)

1. Fejtegetéseink kezdetén tisztába kell jönnünk bizonyos olyan előfeltevésekkel, amelyek az individualitás problémájának megoldásához nélkülözhetetlenek. Egyik az, hogy az individualitás, mint ilyen, nem szakítható ki azokból az összefüggésekből, amelyek fogva tartják s amelyekből tulajdonképpen kinőtt.

Már a genti Henriknél (Heinrich von Gent † 1294) megtalálhatjuk azt az első pillanatra paradoxonnak látszó megállapítást, hogy az individualitás alapja a negatio. Ezt a tételt Duns Scotus megtámadta, azt mondván, hogy az individualitás csak valami positivum lehet. Ez utóbbi megállapítás kétségtelen helyessége mellett is, az előbbi megjegyzésben reá kell ismernünk az individualitás ama másik oldalára, amely azokra a tartó szálakra utal, amelyek a dolgok sokaságával fűzik össze. Minden individuumban vannak közös vonások, amelyek a relációk ama végtelen hálózatára utalnak, amelyekből ki nem szakítható. Általában sokkal több az individuumban az, ami benne másokkal is közös, mint ami valóban individuális. Ebben a tekintetben lehet fokozatokat felállítani s ez rávezethet arra az eredményre, hogy az individuuum sokkal tökéletesebb formában realizálódik ott, ahol a közös vonások túlnyomó mértékben uralkodnak a sajátos, egyedi vonásokon, mint a megfordított esetben.

A korlátozottság azonban, amely az individuuum rovására az általánossal szemben mutatkozik, lehet nem pusztán logikai, hanem axiológiai értelmű is. Az individuumnak mindig bizonyos ideál megvalósítása szolgálatában kell állania. Ez a normatív szempont rámutat az individuumnak azokra a fogyatkozásaira, amelyek az ideál megvalósításától eltávolítják, illetve annak lehető tökéletes megvalósításában gátolják. Minthogy maga az ideál sem egyéb, mint az egyetemesnek az egyes által való minél tökéletesebb kifejezése, azért a normatív szempont csak fokozottabb mértékben igazolja azt az állítást, hogy minél mélyebb tudunk belepillantani az individualitás lényegébe, annál nyilvánvalóbb, hogy az egyes csak az egyetemes segítségével érthető.

A másik, amit meg kell jegyeznünk s ami az előbbivel szorosan összefügg: az individuum relativitása. Ez többféle módon fogalmazható:

a) Minden individuum csak bizonyos körre nézve individuum. Több individuum egy kört alkot, az egységeknek bizonyos rendszerét. Az, ami a különböző egységeket ebben a körzetben egymástól megkülönbözteti, ennek a körnek principium individuationisa.

b) Van olyan fölfogás, amely szerint individuumok tulajdonképpen nincsenek, mert minden, ami partikuláris, (= individuális), nem egvéb, mint adott esetben nélkülözhetetlen föltevés, amely más esetben nem szükségképpen individuum. E fölfogás értelmében az individuálitás problémája megoldhatatlan, sőt fölösleges.

c) Az előbbi álláspont ellenkezője az, hogy lehetséges az analízis számára eljutni olyan végső adottságokhoz, amelyek tovább nem analízálhatók. Ezek a tovább nem elemezhető egységek az individuumok. Hogy van-e ilyen individuum ténylegesen, vagy pedig pusztán logikai szükség (postulatum, Royce), ennek eldöntéséhez a vizsgálat kettős menete szükséges, amelyek ellenőrzik egymást. Az egyik az individuum tartalmi analízisen halad, míg a másiknak intuitiv-synthetikus úton kell megtalálnia a kapcsolatokat, amelyek az individuum fennállásának logikai igazolását vannak hivatva megadni. Ha az aristotelesi *ἀνθρώπου στήναι* olyan biztos alapot fog találni lefelé az individuumban, mint amilyent fölfelé a logikai alapelvekben, csak akkor lesz a logizmusnak a tapasztalás egészére vonatkozó világmagyarázata teljes.

Az individualitás problémájának tisztázása ma már elkerülhetetlen; valóban „a huszadik század problémája“ (Stern). Ebben a tekintetben Leibniz óta alig történt valami, ami a kérdés megoldásához közelebb juttatott volna. A XVIII. században a német felvilágosodás sokat foglalkozik az individuálitással, de a logikai alapot nem kutatja, hanem normatív karakterét emeli ki. Bálványt csinál belőle aesthetikai aláfestéssel. A XIX. század vége ismét fölkapja, de egészen egyoldaluan tisztán a történelmi abstrakció szemüvegén keresztül vizsgálja, mint történelmi individualitást (Rickert). Ez az egyoldalúság kétségtelenül nagyban elősegítette „a történelmi“-nek, mint olyannak, helyes felismerését, de az individualitásnak, mint logikai problémának csak némely oldalait világosította meg, amelyek a kérdés lényegét távolról sem mérítik ki.²

Meg kell jegyeznünk továbbá, hogy a philosophia eddig az individuálitást, mint az egyszerűnek, az eleminek megnyilvánulását, egészen szűk keretek közé korlátozta. A középkorban és Leibniznál is ugyanezt tapasztaljuk. Mindezek a kutatások s a későbbiek is, mondhatni kizárólag csak a valóság területén keresték az individualitást, csupán az empirikus világra korlátozták kutatásaikat. Kétségtelen, hogy épen ezen a területen legszembeötlőbbek az individuálitást alkotó mozzanatok. De még ha úgy is áll a dolog, hogy az individuálitás kizárólag

¹ V. ö. W. Burkamp: *Begriff und Beziehung*. 1927. 91. l.

² V. ö. H. Maier: *Wahrheit u. Wirklichkeit*. 200. l.

csak a valóság területén található fel, akkor is az individualitásnak sokkal tágabb és általánosabb fogalmára van szükség, hogy megadja a feleletet mindazokra a kérdésekre, amelyek vele összefüggésben állanak. Ebben az esetben a kérdés határai kiszélesednek; pl. ha az után kérdezzünk, hogy van-e és miben áll az a mozzanat, amely a *subsistencia* bármely fajához tartozó dolgok *osztályozhatóságának* szolgálhat alapjául. Az individualitás keretei ebben a beállításban kiszélesednek s a dolgok rendjének és a fogalmak rendszerének olyan mozzanatait vannak hivatva föltárni, amelyek a logikai alapelveknek a dolgok irányába mutató érvényességét mintegy alátámasztják.

2. A fogalmak *subsztitúciójának* akár fölfelé, akár lefelé megvan a maga szükségképeni határa. Fölfelé ez a határ az általánosban vész el, illetve a logikai elvekben ütközik meg, ahol az egyes dolog tartalmi vonásai teljesen háttérbe szorulnak. Lefelé a határ: az individualitás. Ebben ütközik meg a logikum. Magával az individuummal új terület kezdődik, amely kívül esik a logikai sík határán s azért ebbe maradék nélkül be nem kebelezhető. Ez adja meg az individualitásnak azt az irracionális, többé-kevésbé misztikus vonását, amelyet a különböző korok (XVIII. század) különösképen felhasználtak az individualitás kutatásánál.³

A logikai sík ott végződik, ahol az individuum elkezdődik. Az utóbbit az individualitás síkjának vagy nivójának nevezhetjük. Az individualitás síkja szemben a logikai síkkal — új terület. Itt van a fogalom, amott pedig a tárgy. A logikai síkban van az oroszlán, az individuális síkban egy bizonyos oroszlán $(x) =$ azok egyikével, amelyek pl. a budapesti állatkertben találhatók. A két nivókülönbség egymással szemben való feltűnő eltérésének több oka van; oka egyfelől az, hogy nem minden individuumnak van meg a megfelelő külön fogalma, másfelől pedig nem minden fogalom vonatkoztatható szükségképen valamely individuumra. Vagy pl. a fogalmak egymás alá subsumálhatók, ellenben az individuumoknál ez csak kivételes esetekben lehetséges. Az individuális sík variabilitása végtelen, a logikai síké vele szemben korlátozott, legalább is a megismerés szempontjából.

A nivókülönbség meghatározása tehát nem olyan egyszerű. A logikum és az individualitás síkjának határai nagyon homályosak, mert az individualitás fogalma, tulajdonságai, logicitása, ill. irracionális ingadozó. A probléma megoldása éppen abban áll, hogy tisztázza ezt a helyzetet. Amíg ez meg nem történik, addig is egy „transcendentális látszat” téveszti meg a figyelőt, amelynek következtében az individuumot, bizonyos vonásait, hol a logikai síkban, hol azon kívül keressük.

Van olyan fölfogás, amely az individuumot teljesen a logikai síkon belül keresi, s minthogy itt nem találja meg, a tudomány számára hasznavehetetlennek tartja. Ez az álláspontja B. Russellnek,⁴ aki szerint az

³ H. Maier előbb idézett művében megjegyzi, hogy az irracionális malkulája, mely az individuum fogalmán máig rajta tapad, még a plato-aristotelési filozófia öröksége.

⁴ L. B. Russell: *Introduction to mathematical philosophy*. 61. l.

individualitás lényegére irányuló kutatásnak, minthogy megfoghatatlan minden fogalom és leírás számára, nincsen semmi jelentősége. Ennek ellenére azonban ő is beszél individuumról, sőt megkülönbözteti a „relatív“ individuumot az „abszolút“-tól.

Némelyek az individualitásban ismereti kategóriát látnak; postulatumot, mely logikai előfeltétele a dolgok megismerhetőségének és logikai rendjének. Így a már említett J. Royce, aki a következő okfejtést adja.⁵ Ha a dolgokat nem fogjuk föl individuumoknak, akkor nincs osztály: osztály nélkül nincs reláció, reláció nélkül nincs rend. Már pedig az ész munkájának eredménye az, hogy rendet teremt az ismereti világban. Így abszolút logikai szükség, hogy gondoljunk individuális tárgyakat, amelyek az ideális rendszernek elemei. E nélkül a postulatum nélkül a világ teoretikus alkatán eligazodni nem lehet.

Tovább menve már egészen a pragmatizmus szempontjából nézi a kérdést, midőn azt mondja, hogy valamely tárgy akkor individuum, ha logikai célszerűségi szempontból annak kell tekintenünk.

Az előbb vázolt két állásponttal szemben az individuálitással, mint a világ logikai strukturájának szükségszerű tényével találkozunk a filozofiai gondolkodás területén Aristotelestől kezdve, Leibnizon keresztül egészen napjainkig (csak Couturat és Driesch neveit említjük.)

Az individuális nivónak vagyis annak a határnak megállapítása, hogy hol kezdődik az individuum, amint említettük, nehéz azért, mert az individualitás kezdete és határai elmosódnak. Azért beszélnek ma is „relatív“ és „abszolút“ (Russell) vagy „alsórendű“ és „magasabbrendű“ individuumokról. Az általános felé haladás közben állandóan találunk olyan egységeket, amelyek individuumok gyanánt foghatók fel. Minden individuum fogható föl úgy, mint magasabb, általánosabb genus. Pl. Goethe *Faustja* vagy Beethoven valamely szimfóniája lehet „nem“ (Gattung), az előadás, az interpretálás lehetséges individuális módzataival szemben. (H. Pichler.)⁶

Már ez is mutatja, hogyha nem is mindenütt, de sok területen igen nehéz megállapítani az u. n. individuális nivót. Érvényes ez nemcsak az előbb említett irányban, tehát a „faj“, a „nem“, az osztály iránvában, hanem az egyes tárgy individuálitásán belül, az esetleg ott föltalálható, individuálisnak nevezhető alkotórészekre, atomokra is. Ezért van szükség az individuálitást alkotó mozzanatok lehető pontos megállapítására, hogy a legkülönbözőbb területeken legyen oly objektív kritérium, amely elégséges alapot nyújt a probléma megoldására.

Ami az individuálitás elvi jelentőségét illeti, kétségtelen, hogy ez is egy principium, ha nem is annyira általános, mint a logikai alapelvek. Talán ezért nem is tartották olyan fontosnak, mint a többit. Az alapelvektől megkívánjuk, hogy egyetemességük minél kevesebb korlá-

⁵ L. A. Ruge: *Encyklopädie der philos. Wissenschaften, Logik.* 1912, I. Royce cikke.

⁶ V. ö. H. Pichler: *Zur Lehre von Gattung und Individuum* (Beiträge zur Philos. des deutschen Idealismus I. B. 1. H. 1918.).

tozásban részesüljön és hogy evidenciájukhoz ne tapadjon az irracionálitásnak semmi salakja. Az individuálitás e követelményektől eltérően olyan principium, amely alogikus elemei következtében egészen sajátos természetű. Elvi fontosságát senki sem méltánvolja annyira, mint Leibniz, aki meglátta, hogy minden létezőnek két határa van: a törvény (a logikum) és a törvényen kívüli (az alogikus), az individuális. Az általánosnak tipikus törvényszerűsége csak részben határozza meg az individuumot. Az egyetemes az individuumban testet ölt, visszatükröződik, de egyúttal általa korlátoztatik. Ezért a korlátozásért azonban gazdagon kárpótolja az individuum, a benne megvalósuló sajátos tartalom útján, mely új erőket és kapcsolatokat létesít magában az egyetemesben. Mindenben, ami individuális, van valami, ami kötetlen, szabad, ami épen ezért valóban individuális, ami nem oldható fel a logikai törvényszerűségben. Az individuumban mindaz, ami benne negatívum az egyetemes szemben, pozitívummá lesz a maga önállóságában, de csak akkor, ha ez a pozitívum az egyetemeset valósítja meg a logikai elvek érvényességi szférájának határain kívül is.

Az ember platonizál és individuálizál egyszerre. Mindkettő elengedhetetlen a megismerés teljességéhez. Az individuumot nem lehet meglátni azok nélkül a vonások nélkül, amelyek benne nem individuálisak. Az idea azért lehetséges, mert az individualitás nem jelenti a dolgok abszolút heterogeneitását. Ez az ősi platoni belátás jelzi az örökös kapcsolatot, amely az individualitás és az egyetemes között fennáll. Ez a szempont nyújt támaszt lényegének megjelölésére. Ennek a figyelembevétel mellett érthető meg az, hogy az egyes dolog nem mindig fejezi ki az individualitás teljességét. Ha a zoologus megállapítja azt, hogy a méhszivacs csontvázának túalakú csontjai a mezodermban keletkeznek, akkor ennek logikai előfeltétele, hogy a méhszivacs egészével tisztában legyen. Ha ismeri az általános törvényszerűségnek azt a teljességét, amely a méhszivacs lényege, akkor az egyes individuumokban is ezt keresi, tehát azt, ami mindenikben közös, s az egyes példányok közül csak azt tekinti teljesnek, amelyekben ez a közös törvényszerűség a lehető legteljesebb mértékben valósul meg. Mindez arra mutat, hogy az individualitás lényege valami belső törvényen nyugszik, mely magában foglalja a kvalitatív vonások összességét s amely az egyetemesre utal, sőt nemesak „utal” reá, hanem csupán ott mutatkozik teljesen, míg az egyesben csak több-kevesebb tökéletességgel. Találón mondja H. Pichler,⁷ hogy a lényeg a koncentrált essencia, míg a különös (az individuális) a felhígított essencia. Az egyetemes gazdag tartalma igen gyakran halványan tükröződik az egyes példányok silányságában.

Vannak individuumok, amelyek az egyetemes mellett úgyszólván elvesznek, és vannak olyanok, amelyek mellett az egyetemes vész el — legalább is látszólag. Ha fokozat állítható föl abból a szempontból, hogy melyek és hol találhatók föl azok az individuumok, amelyek által az individualitás a legpregnansabb módon valósul meg, akkor épen azok

⁷ V. ö. H. Pichler: *Vom Wesen der Erkenntnis*, Erfurt, 1926.

lesznek a legértékesebb individuumok, amelyekben az egyetemes a legeredetibb módon és erővel valósul meg.

Ebből következik, hogy a tér és az idő nem lehet kizárólagos principium individuationis. Leibniz ismeretes mondása, hogy két egyforma falevél nem található, nem esupán arra utal, hogy tér vagy idő tekintetében különböznek egymástól. A tér és időbeli meghatározottságtól eltekintve is kell a falevelek egyéb, belső tulajdonságai között valami olyannak lennie, amely őket valóban individuumokká teszi. Ha nincs ilyen, akkor pusztán a tér és időbeli meghatározottság még nem teszi őket individualisakká. Két egyforma falevél létezhetik s valóban létezik is akkor, ha az, ami az egyikről elmondható, elmondható a másiktól is. Az „elmondhatóságnak“, a tér és idő kizárásával, valami olyan mozzanatra kell vonatkoznia, amely a dolgokat valóban individualisakká teszi. Ezért beszél Leibniz „azonos“ individuumokról, azt mondván, hogyha két individuum ugyanazon definícióval határozható meg, akkor a két individuum logikailag azonos, ha ontologailag nem is az. Ámde azonos individuumok nincsenek, aminthogy tisztán logikai individuumok sincsenek. Az individuum épen azáltal individuum, hogy nem azonos egy másikkal: nemcsak térben és időben nem azonos, hanem elsősorban abban nem az, ami valóban individuálissá teszi. Mindazonáltal az „azonos“ individuumok gondolata igen mély belátást tartalmaz, mert azt jelenti, hogy logikailag azaz a tudomány szempontjából elenyészően csekély jelentősége van azoknak az individuumoknak, amelyek a tér- és időbeliségen kívül semmiben sem különböznek egymástól.

A tér és idő („hic“ et „nunc“) tehát nem meríti ki távolról sem az individuálitás kritériumát; másodrendű fontosságú szemben azokkal a vonásokkal, amelyek sajátosan individuálisak s amelyek mindig az egyetemesre utalnak, amelynek az individuum is hordozója, ill. kifejezője. Vannak individuumok, amelyekre a tér- vagy időbeliség alapvető, sőt leglényegesebb kritérium pl. valamely tér- és időbeli relációnál vagy pl. ennél „a föld középpontja“, ahol mindkét esetben az idő, ill. térbeli elhelyezkedés egyenesen megjelöli az individuumot. Két falevélnél azonban a tér- és időbeliség csak „indicium individuationis“, s ha nincsen egyéb, ami őket egymástól megkülönböztesse, akkor itt „azonos“ individuumokkal van dolgunk, azaz olyanokkal, amelyeknél az a sajátos vonás, mely őket valóban individuálisakká teszi, olyan jelentéktelenül csekély, amelynek nincs semmi jelentősége a tudományos megismerés számára.

3. Husserl⁸ szerint az individuum a tiszta logika szempontjából megkövetelt „őstárgy“, azaz abszolút logikai valami, amelyre minden logikai elváltozás vonatkoztatható. Ezért le kell hántanunk lehetőleg minden antropologiai vonást róla, hogy alkatát megérthessük. Az a körülmény, hogy ami egyetlen, individuális, az nem írható le, mert a leírás mindig csak általánosságokkal operálhat, amelyek alól épen az individuális mozzanat síklik ki (Pauler), nem teszi fölöslegessé, hogy

⁸ V. ö. E. Husserl: *Ideen*, etc. 15. §. 29. 1.

megállapíttassanak mindazok a vonások, amelyek minden individuálisnak logikai előfeltételei. Lehet, hogy éppen maga az individuális mozzanat le fog szakadni a vizsgálódás fonálának végéről. Az, ami így leszakad, logikai szempontból kétségtelenül hasznavehetetlen. Ismerettani szempontból azonban ez is értékesíthető. Az individuum határfogalom, még pedig sajátosan olyan, ahol nemcsak megszűnik, hanem kezdődik is valami, valami új, ami többet, nagyobbat és bizonyos szempontból mérhetetlenül fontosabbat jelent, mint maga a tudás, mely róla alkotható. Minden kutatás, amely a tudás határfogalmaira irányul, eredményeiben legtöbbször ingadozó, ami együttjár a dolog természetével. Olyan, mint a felderítő szolgálat, amely sokszor csak azt tudja eldönteni, hol *nincs veszély*, de arra nem tud mindig megfelelni, hogy hol *van*. Az individuális lényegének kutatásánál is el kell készülnie a dolog ingadozó, esetleg negatív eredményekre, amelyek a tudományra, ha nem is mindig fejlesztőleg, de feltétlenül tisztítólag hatnak.

4. Az individuális kritériuma az a sajátos minőség, amely minden mástól megkülönbözteti. Suarez ezt így fejezi ki: unaquaeque entitas per se ipsam individuationis principium. Itt nem valami külső okról van szó, hanem a principium intrinsecum individuationisról, mely sem tisztán a materia, sem tisztán a forma nem lehet.

Az individuum meghatározottsága e szerint nem külső elvektől függ, hanem benne és általa van megadva. Körülbelül ez az álláspontja Leibniznek is, amikor azt mondja: omne individuum tota sua entitate individuatur. A dolog egész tartalma együtt alkotja a principium individuationist.

Valamely individuumot individuummá tesz elsősorban az, hogy egyetlen tárgyat vagy dolgot képvisel. Ennek az egyetlenségnek alapja lehet a belső alkat, a minőség, amelynek egyetlensége akkor nyilvánvaló, ha olyan vonásokat tüntet fel, amelyek semmi mással nem pótolhatók vagy helyettesíthetők. Így pl. Goethénél vagy Petőfinél szellemi alkatuk és jelentésük az individuális kritériuma, mely sem a tértől, sem az időtől nem függ annyira, mint sajátos, belső adottságuktól.

Az individualitás alapja tehát a kifejezetten sajátos minőségi vonás, amikor is a belső alkat, a tartalmi vonások összessége tesz valamit individuálissá. A másik, ami evvel szorosan összefügg, az egyetlenség. Az egyetlenség nemcsak azt jelenti, hogy minden, ami individuum, egy tárgyat jelöl meg, hanem azt, hogy ez az egy tárgy olyan, amely belső alkatánál, minőségi vonásainál fogva valóban egyetlen, amilyen más nincsen. Goethe és Petőfi ilyenek. Ellenben „a római pápa“, melyet John Stuart Mill és H. Maier is az individuálisok közé soroz, nem individuális, mert ha egyet is jelent, de nem jelent egyetlen. „X. Pius“ individuális, mert világosan egyetlen egyet jelent. Amint Russell mondja, vannak individuumok, amelyeket egyetlen névvel jelölünk meg, amely direkt rámutat az individuumra. Az ilyen nevek egyszerű symbolumok. Egyszerű symbolum az, amelynek nincsen olyan része, mely ismét symbolum lehet. „A római pápa“ nem ilyen egyszerű symbolum, hanem leírás által (description) van megjelölve, amelynek olyan részei

vannak, amelyek tovább analizálhatók (összetett symbolum, szemben az előbbivel, amely egyszerű). A leírás által megjelölt individuum relativ szemben az egyszerű symbolum által megjelölttel.⁹ Megjegyzendő, hogy nemcsak név lehet az, ami egyetlen individuumot jelöl meg, hanem bármely fogalom, amelynek tartalma egyetlen alája eső tárgyat jelöl meg, pl. „a világ közepe”.

Hogy már most az ilyen egyetlen individuumot megjelölő fogalomnak szükségképen valóság fogalmának kell lennie, ez csak akkor helyes, ha az individuumok fennállását pusztán a valóság területére korlátozzuk. Az a körülmény azonban, hogy vannak egyes fogalmak, amelyek egyetlen individuális dolgot jelölnek meg, a valóság fogalmakon kívül is, azt látszik bizonyítani, hogy nemcsak pusztán a valóság területén keresendő az individuálitás.

Individualitás és egyetlenség tehát egymás jelentését kiegészítő fogalmak. Ha valami nem egyetlen, akkor nem szükségképen individuális, még ha egyéb föltételek meg is volnának ehhez.

Az individualitás két kritériuma: a belső minőség és az egyetlenség, adják a fogalomnak lehető teljességét. Az egyetlenség az összes alkotó mozzanatoknak arra az egészen sajátos találkozására, arra a specifikus vonásra utal, mely az individualitás lényege. Ezek alatt a mozzanatok alatt jelen esetben kizárólag a *belső* mozzanatok értendők, azok, amelyek a belső strukturát alkotják. Bizonyos vonások némely individuumokra nézve másodrendűek, míg ugyanezek más individuumokra alapvető természetűek. Lehetnek individuumok, amelyekre nézve pl. csak a térbeliség vagy esetleg csak az időbeliség szolgálhatnak kritériumul.

Minél erőteljesebbek a minőségi vonások, amelyek az egyedüliséget is involválják, annál határozottabb az individuum belső, logikai alkata. Minél gyöngébbek és elmosódottabbak, annál inkább előtérbe nyomulnak olyan vonások, amelyek nem tartoznak lényegesen hozzá az individuumhoz. Az egyetlenség csak akkor jellemzi valóban az individuumot, ha a belső, tartalmi vonásokra is támaszkodik. Ebben az esetben az egyetlenség nem pusztán ontologiai fogalom, hanem az értékességnek elmosódó árnyalatát is magán hordozza. Azonban az egyetlenség ez utóbbi nélkül is individualitás alkotó principium. Mindebből látható, hogy Leibniz idézett megjátása (omne individuum tota sua entitate individuatur ma is teljes mértékben megállja helyét.

5. Az előbbieket kiegészíti a következő tétel: minden individuum egység, zárt egység. Az egység azonban nem nagyon világos kritérium az individualitásra már azért sem, mert magának az egységnek fogalma is szerfölött homályos. Az egységről, mint tulajdonságról, nincs helyes definíció — mondja Frege. Sem az oszthatatlanság, sem az elhatároltság nem merítik ki fogalmát. Nem minden egység individuális. Különbözőben is az egység formális tulajdonság s így mindenütt egyforma, s ha mégis megvan minden dolognak ez a formális tulajdonsága (omne ens unum), ez még nem elegendő az individualitás meghatározásához. Csak

⁹ Russel i. m. 173. l.

a tartalmilag és minőségileg vagy relációi által meghatározott egység fog közelebb vezetni a célhoz. Ez azonban már tovább megy az egység pusztá fogalmánál.

Ugyanez fennáll az azonosságra nézve is. Az a tétel, hogy identitásról csak az individuumnál lehet szó (Burkamp), nem foglalja magában azt, hogy az azonosság kimeríti az individualitást. Minden individuum azonos önmagával, s így az identitás épügy, mint az egység szükségképeni előfeltétele annak, hogy valami individuális lehessen. Azonban nem minden, ami identikus, szükségképen individuális. Az identitással, mint egyetemes érvényű logikai elvvel szemben az individualitás bizonyos megkötöttséget, korlátozottságot mutat. Bizonyos megszorítás szükséges ahhoz, hogy valamely dolog, ami azonos önmagával, egyúttal individuális legyen.

Ami a „zárt“ egységet illeti, ez nagyon relativ. A zártság, az elkülönítettség különösen nagy szerepet játszott az individuum fogalmával kapcsolatban akkor, amikor ezt tulságosan idealizálták (pl. W. v. Humboltnál). Logikailag azonban ennek a kifejezésnek, hogy „zárt egység“, nincs meg a határozott jelentése. Kétségtelen, hogy bizonyos mértékben minden individuum zárt egység, de azért pl. az organizmusnál sem lehet „absolute Geschlossenheit“-ről beszélni. Az organizmus önfenntartása számos olyan föltételt hordoz magában, ami nem egyeztethető össze az abszolút zártsággal.¹⁰ Maga az, hogy teljesen elzárt, elkülönített, már föltesz valamit, amitől el van különítve s az utóbbi (az elzárt) az utóbbival szorosban érintkezik. A határt megvonni ebben a tekintetben igen nehéz. Az elkülönítettség fölteszi azt, amitől el van különítve, s így minden zártságnak „vannak ablakai“. Amint azonban az ablak sem veszélyezteti a ház egységét és különállását, épügy az egyetemes hatások szövedékében is fennáll az egyes, sőt épen csakis itt és így állhat fenn. Ebből is következik, hogy az individualitás nem pusztán a maga elkülönítettségében áll fenn, hanem abban az összefüggésben, amely által hozzátartozik egyebekhez. Minden, ami individuális, belétartozik a relációk összeségébe. A „rend“ következtében, amelyet a relációk teremtenek, több igen fontos és alapvető mozzanatot nyerünk, amelyek az individualitás logikai alkatában gyökereznek. A relációk azonban nemcsak az egyes individuumok között húzódnak el, hanem az individuálisnak nevezett komplexum egyes részei között is. E szerint megkülönböztetjük a relációkat, amelyek bizonyos individuumok között állnak fenn, és másfelől az összefüggésnek ama mozzanatait, amelyek az egyes individuumokon belül vannak. Lényeges különbség van az individualitás szempontjából az előbbi, mondhatjuk külső, és az utóbbi, belső relációk között. Hogy lehet belső relációkról beszélni valamely

¹⁰ L. Sigwart: *Logik* (III. kiadás, II. kötet, 1904). 258. l. Az individuum ellen felhozzák, — úgymond — hogy a való tárgyakra alkalmazása sok nehézséggel jár. Vitatható ugyanis, hogy vajjon az egész fa vagy az egyes hajtás, vagy pedig a sejt-e az individuum. Vagy pl. vitatható az állati individuum, amelynek sem időbeli, sem térbeli határai nem szilárdak, nem bizonyosak.

individuum határain belül, ez érthető, mert hiszen individuumon ma már nem valami feltétlen egyszerűt értünk, mint amit értettek rajta általában. Ez a kriterium elesik. Lehet egy individuum teljesen egyszerű és lehet összetett. Bármily komplikált egység lehet individuum (pl. az organismus) és bármilyen egyszerű is lehet az. A kérdés nem is az, hogy egyszerű-e vagy összetett, hanem az, hogy mi teszi akár az egyszerűt, akár az összetettet individuálissá? Ismét ott vagyunk a kérdésnél, amelyre állandóan keressük a feleletet.

Az a kriterium tehát, hogy az individuumnak egyszerűnek kell lennie, nem áll meg; annál kevésbé, mert a legvégso egyszerűnek fogalma is definiálhatatlan.

6. Ha valamely individuum nem egyszerű, hanem összetett, akkor mindazt, amiből össze van téve, nevezhetjük résznek, a részek összességét pedig egésznek. Mondhatjuk-e már most vajjon azt, hogy az individuum mindig egész, illetve azt, hogy az egész és minden egész individuum. Vagy különbséget kell tennünk az egész és az individuum között olyanformán, ahogyan Burkamp teszi, aki szerint az egész jelenti a zárt egységet a részekkel szemben, míg az „individuum ist eine Einheit gegen äussere Mächte“.¹¹ Pl. a néptömeg — egész a benne helyet foglaló egyes emberrel szemben; míg ugyanez a tömeg pl. egy tüntetés alkalmával a rendőrséggel szemben — individuális egység. A megkülönböztetésnek ez a módja zavaró. Ilyen „alkalmi“ individuálítások nincsenek. Igaz, hogy lehet beszélni tömegelekről az egyes lélek mellett. Ez a tömegelek azonban nem csupán külső hatásokkal szemben nyilvánulhat meg s így az előbbi megkülönböztetés semmiképpen sem állja meg helyét. Ha valami individuális, akkor ez a jellege állandó, nem esetleges. Az individuum kifejezés jogos használata ott kezdődik, ahol az egész, mint egység, és a benne levő részek sokasága bizonyos vonatkozásban vannak, ahol a részek az egésznek egységét teszik szükségessé. Tehát ott beszélhetünk joggal individuálításról, ahol az egész és a részek szerves és szükségképeni összefüggésben állanak egymással, ahol a résznek nincs semmi önálló individuálitása, ha az egészből kiszakíttatik. Ilyenek tekinthető az organismus, ahol a részek viszonya és minden funkciója az egységes egészben meg van határozva. Az orgánizmus tehát egész, mely megfelel annak a követelménynek, hogy részei között szerves összefüggés áll fenn s így individuális.

Ujabban O. Spann művében (Kategorienlehre) találkozunk az egész fogalmának igen értékes fejtegetésével. Az individuálitáshoz való viszonyát azonban nála sem találjuk határozottan feltüntetve. A mű alapgondolata az, hogy az egyest sohasem szabad magában tekintenünk és belőle indulnunk ki (individuálizmus), hanem meg kell pillantanunk, észre kell vennünk a világösszefüggéssel, kosmossal való kapcsolatait, amelyek alapján megérthető (universalizmus). Tehát mindig az egész, legyen az nagy (makrokosmos) vagy kis egész (mikrokosmos), a magyarázó fogalom a világon levő összes dolgok metaphysikai vagy isme-

¹¹ W. Burkamp: *Die Struktur der Ganzheiten*. Berlin, 1929. 24. l.

reti alkatára nézve. Az egész, mint ilyen, nem létezik; a rész magában szintén nem létezik. Az egész a részben születik meg és általa valósul meg, viszont a résznek is csak az egészben van helye.

Az első azonban az egész, míg a rész logikailag későbbi fogalom. Az a felfogás, amely a részt az egész elé teszi, atomizáláshoz vezet mind a természettudományban, mind a szellemtudományban. Ez atomizáló, kauzális fölfogás szerint az egész a részek összege. Már pedig az egész fogalma ellentét mindavval szemben, ami pusztán a részek mechanikus egymásmellérendeltségét jelenti. Okság, individuálistus, sensuálistus, relativismus és atomismus egy és ugyanazon gondolatsornak különböző területei és különböző módon való kifejezései, amellyel szemben áll mindaz, ami az universalismusként jelzett „ganzheitliche Auffassung“-ot képviseli. A világ egymásból kifejlődő egészek összefüggésrendszere. Ez azonban nem genetikusan, hanem systematikusan értendő. Minden egész ismét része egy nagyobb egésznek, s az, amit általánosnak, egyetemességnek nevezünk, a mindenkori, magasabb „Ganzheitsstufe“. Maga az egyetemes, mint egész, individuális, s nincsen olyan egyetemesség, amely ne lenne individuális. Csakis az egésznek, mint alapvető kiindulási pontnak fölfogása igazolja azt, hogy bizonyos dolgok a világon megismételhetetlenek és egyetlenné, amit az atomizmus, az individuálistus álláspontján sohasem fog lehetni bizonyítani. Ez utóbbi állásponttól nem lehet belátni, hogy miért ne lehetne két egyforma falevél, ellenben az előbbi felfogás szerint, ahol minden egyes „része“ a nagy egésznek, könnyen belátható, hogy minden tagnak egymástól különbözőnek kell lennie.

Az egésznek az a kétségtelenül széles perspektívájú, de épen azért körvonalaiban elmosódó fogalmazása, melyet bölcseleknél találunk, nem adja meg a magyarázatot az individualitás számára. Abban, amit egésznek nevez, épen annyi vagy talán több irracionális vonás van, mint magában az individuumban. Ez utóbbi megértésének föltételei époly nehezen közelíthetők meg a megismerés számára, mint az egészé, sőt az utóbbi sokkal elasztikusabb, mint az individualitás. Így a kettőnek együttes szemlélete és egybevetése újabb bonyodalmakhoz vezet a nélkül, hogy a fogalmak precíz megértéséhez közelebb jutnánk. Az „egész“ logikai konstrukció, nem metaphysikai entitás; magyarázó elv az összefüggések megértésére, amely helyenkint átsíklis a metaphysika, sőt a theologia területére, ami által sokat veszít magyarázó erejéből.

Az a megállapítás sem teljes értékű, hogy az egész, mint alapvető kiindulási pont már igazolja az individuumot a maga teljességében. A hely, amelyet az individuum az egészben elfoglal, csak egyik oldala igazoltságának. Mindennek, ami egyszer individuális, kell lennie ezen kívül olyan logikai tartalmának, amely a másik oldalról is igazolja fönnállását. Azt a körülményt, hogy az individuum egyetlensége és megismételhetetlensége csak akkor érthető, ha egy egészben megjelenőnek, egy egész részének tekintjük, bölcselek abszolút történetiségnek nevezi, ami e szerint annyit jelent, hogy az universalistikus szemlélet mellett és csakis ezen az alapon érthetjük meg az individualitás ama jellegzetes

határozmányát, hogy történetileg egyetlen és megismételhetetlen. De még ha így is van, ez még nem határozza meg teljesen az individuálitást. Ez a szempont is egyoldalú és hiányos ama másik nélkül, amely minden történetiség theoretikus, tehát logikai tartalmára utal. Az, hogy valami történetileg megismételhetetlen, hiányos annak a tartalomnak ismerete nélkül, amely valóban ilyen. Csak a theoretikus (a logikai) szempont ad értelmet és jelentést minden történésnek s azért minden történés elsősorban a theoretikus szempontnak van alávetve. Első a logikai tartalom s ez szabja meg a történetiség jelentőségét is. Az individuum teljes megértéséhez csak az vezet, ha a theoretikus és a történetiség szempontjai együttesen alkalmaztatnak reá. Ez azt jelenti, hogy maga az egyetlenség és megismételhetlenség még nem adja az individualitás teljességét a logikai tartalom nélkül, amely benne rejtőzik. Az abszolút történetiség még nem elegendő ahhoz, hogy ne lehessen két egyforma falevél, ehhez még szükséges a kettő tartalmi, logikai különbsége. A történetiség jelentősége — mint láttuk — ez utóbbi mozzanattól függ, amely mintegy *minősíti* az előbit. Azért más a történetiség pl. ennél az individuumnál „Aristoteles“, mint annál a megállapításnál, hogy pl. „ebben a pillanatban rosszúl ég a villany“. Mindkettő egyedüli és megismételhetetlen, tehát „abszolút történeti“. Az előbbi esetben azonban épen az individuális tartalomnál fogva ennek a történetiségnek mély értelme és jelentése van, míg az utóbbi esetben ez a jelentőség úgyszólván semmivé zsugorodik.

7. Az organikus egész mellett, amelyben a részek meghatározott relációban állanak egymással, megkülönböztetik a summatív egészet, ahol a részek viszonya változtatható az egész keretén belül, a nélkül, hogy az egész értelme megváltoznék. Ez a summatív egész a halmaz. A halmaz — Cantor definíciója szerint — jól megkülönböztethető dolgok együvé tartozása, ill. összefoglalása. A mellett a meghatározás mellett, amelyet O. Spann ad az egészről, a halmaz nem lehet egész, mert az egész ellentéte mindannak, ami nem szervesen összefüggő, tehát summa vagy aggregatum. Itt tehát épen a halmaz az, ami szembeállítandó elsősorban mindazzal, amit egésznek nevezhetünk. Maga Cantor azonban azt mondja, hogyha több halmazt egyszerre veszünk szemügyre, akkor mindenik egy külön „egész“ a másik mellett. A halmazelmélet minden egyes halmazt egésznek tekint. Hogy a halmaznak „egész“ gyanánt tekintése helyes-e vagy nem, avval most nem foglalkozhatunk, annyit azonban meg kell jegyeznünk, hogyha az organikus egészről el lehet mondani, hogy több és más, mint a részek összege, úgy a halmaztól sem lehet ezt megtagadni, mert noha szervesen össze nem függő elemekből áll, mégis ezek az elemek bizonyos összefüggésben állanak a halmazban is, bármily primitív legyen is ez. Maga a halmaz is mindig többet jelent, mint az egyes elemek, különbözik összes elemeitől; épen a benne helyet foglaló elemek összefoglalásának, ill. együttlétének eredménye s ennyiben különáll — szemben elemeivel, ha nem is olyan mértékben és abban az értelemben, mint ahogy ezt az organikus összefüggésnél el lehet mondani. A halmaznál kizárólag a kvantitás a döntő, ez viszont nem kö-

zömbös reá nézve, mert mindig számít az egyes részek odatartozósága, s ha egy is hiányzik, ez már befolyásolja a halmazt, mint olyant.

A halmaz egyes alkotórészei magukban, külön lehetnek individuumok. De akár individuumok, akár nem, az a viszony, amelyben, mint a halmaz alkotó elemei állanak, a *koordináció*, ennek legalább is legegyszerűbb módja. A búzaszem nincs alárendelve a zsák búzaszemnek, a kavics nincs a kavicsprizmának. De maga az egész halmaz sem substituálható egy más halmaz alá.

Vajjon van-e a halmaznak individuálitása vagy nincsen? Noha a halmaz — mint láttuk — több, mint az egyes alkotóelemek, és fennáll az egyes tagok között valamelyes olyan vonatkozás, amelynek következtében a halmaz épen keletkezhetik, ez nem elegendő ahhoz, hogy individuálitásáról beszélhessünk. A halmaz nem individuális, akár egésznek tekintjük, akár nem. Abban, hogy ez így van, igen nagy szerepet játszik az a körülmény, hogy az egyes elemek pusztán koordinációs viszonyban állanak és nem subsumciósban. Épen ezért az a reláció, amely a halmaz tárgyai között fennáll, nem ad elegendő alapot arra, hogy individuálisnak nevezessék, mert maga a logikai tartalom, amely a halmaz útján létesül, nem szolgáltat elegendő alapot ehhez. A tétel, hogy a halmaznak nincs individuálitása, érvényes, tekintet nélkül arra, hogy alkotó elemei individuálisak vagy nem.

Csaknem ilyen elbírálás alá esnek a kristályok. A kristályoknál ugyan a részek bizonyos szabályok szerint helyezkednek el. Bergson¹² szerint a kristály azért nem individuális, mert nincs meg benne a részek különeműsége, sem pedig a funkcióknak egymástól különböző sokfélesége. Driesch szintén körülbelül itt látja a különbséget a kristályok és az organismus között, amikor azt mondja, hogy az előbbieket egyféle anyagból állanak s keletkezésük pusztán térbeli gyarapodási folyamat. Mindez azonban nem lehet döntő a kérdésben, mert az anyag egyneműsége vagy differenciáltsága vagy a keletkezésnek, a gyarapodásnak a módja nem döntő erre. Nem látható az összefüggés és a kapcsolat, amely mindezek és az individualitás között fennáll. Pasteur kísérlete alapján ismeretes, hogy a kristályok tömített oldatban letört részeitet regenerálják, újra növesztik. Ez a körülmény az individuálitás szempontjából előnyt jelent számukra a halmazzal szemben; előnyük továbbá az is, hogy részeik bizonyos szabályok szerint helyezkednek el s így az egység sokkal pregnánsabb módon nyilvánul meg rajtuk, mint a halmaznál. S mindezek ellenére sem mondható a kristály individuálisnak, még pedig azért, mert minden kristály pusztán magát a fajt, a speciést juttatja kifejezésre és sohasem az egvest, az individuumot.

Époly kevésbé beszélhetünk individuálitásról, mint a kristályoknál, ha száz márvány vagy üveggolyót állítunk fel egymás mellé. Ezeknek különállását pusztán a geometriai forma határozza meg; a geometria síkjában azonban nincs individuálitás. Valamely geometriai pont, egyenes vagy sík csak akkor különböztethető meg egyik a másik-

¹² Bergson: *Teremtő fejlődés* (magyar ford.). 17. l.

tól, ha több pont, vonal vagy sík egyidőben kerül a szemlélet terébe. Ha a geometriában általános elveket lehet felállítani, ez épen abból magyarázható, hogy a pontok, vonalak és síkok nem sajátosak, hanem mindenik az egész fajt képviseli (Frege).¹³

8. Eddig azt érintettük, hogy az *egész individuális-e*, ill. mely esetben ilyen és mikor nem. Most már föltehetjük a kérdést, hogy lehet-e individuális az, ami nem egész, ami csak rész vagy darab. Sigwart szerint a darabok nem individuumok, mert részei lehetnek egy nagyobb egésznek, de épúgy kisebb részekre is oszthatók. A dolog azonban nem ilyen egyszerű. Vannak „darabok“, amelyekről lehet állítani, hogy individuálisak, és vannak olyanok, amelyekről ez nem állítható. Pl. az Akropolis romjai individuálisak, egy darab kőszén vagy tűzifa nem individuális. Vajjon hogyan lehet megindokolni ezt a megkülönböztetést?

Az Akropolis romjainak individuálitása nemcsak önmagában van, hanem abban a relációban, amely ezeket ahhoz az egyetlen egészhez hozzáfűzi, amelynek részei. Valamely résznek vagy darabnak individuálitását vagy annak ellenkezőjét nem az dönti el, hogy egy nagyobb egység tagjai, vagy hogy még kisebb részekre bontható, mert hiszen minden rész és darab ilyen, hanem csakis az, hogy a tartalomnak az az egésze, összessége, amelyből kiszakított, általa és benne felismerhető-e egész határozottsággal. Minden rész vagy darab lehet individuális, ha a maga sajátosságában képes meghatározni azt a specifikus, individuális egészet, amelynek része. A rész vagy darab individuális akkor, ha egy olyan relációnak egyik tagja, amelynek másik relátuma egyértelműleg határozható meg. Ilyen rész vagy darab talán kevés van, de ha csak egyetlen egy is van, akkor is két fontos tanulság állapítható meg ebből, és ez az, hogy individuális lehet az is, ami nem egész, és hogy individuális lehet egy reláció is.

9. A tárgy egészének összbenyomására, ill. alkatára támaszkodik az u. n. formaelmélet (Gestalttheorie). A formaanalysis feladata, hogy kiemelje az egésznek azt a meghatározó momentumát, amely jellegzetes reá nézve. A modern forma fogalom, amely ebben az elméletben szerepet játszik, mindig az egészből indul ki, Goethere támaszkodva, aki azt mondja, hogy „etwas als Gestalt auffassen, heisst die Teile im Zusammenhang zu erfassen“. A forma adja, ez szabja meg valamely dolog minőségének jellegét. Ebben bennefoglaltatik a relációk összessége, amelyek abban a tárgyban összefonódnak. A forma adja ama változatlan, logikai momentumok összességét, amelyek a tárgy külső és belső relációinak együttességében jelentkeznek; azért a dolog részei között fennálló rendet is fejezi ki. Sokban különbözik ez a modern formafogalom az aristotelesitől, sok tekintetben bővebb, de sokban szűkebb. Nem mindenütt világos, hogy mit értenek rajta, de kétségtelenül tartalmaz olyan

¹³ V. ö. G. Frege: *Die Grundlagen der Arithmetik*, 1884. 19. l.

mozzanatok, amelyeket az individuálitás problémájával kapcsolatban sem lehet figyelmen kívül hagyni.⁴¹

Ehrenfels a modern forma fogalomnak négy alapvető kritériumát különbözteti meg. Az első a közelség tényezője. A részek közelsége és egysége szükséges előfeltétele a formának. Ez a kritérium a tárgyak igen nagy területén mutatkozó individuuumokra nézve is fennáll, ill. megfordítva, igen nagy azoknak a tárgyaknak száma, amelyek individuálítására nézve a részek közelsége és az egység általában alapvető jelentőségűek.

A második Ehrenfels-kritérium az átvihetőség (Transponierbarkeit). Minden, aki transponálható = forma, mondja Ehrenfels. Ezen azt érti, hogy pl. egy melodia áttehető egyik hangnemből a másikba, a nélkül, hogy lényegében megváltoznék. Ugyanaz és mégis más. A melodia fölismerhető és azonossága megállapítható. Ebben a kritériumban tulajdonképpen az van kimondva, hogy van a formának olyan mozzanata, amely változhatik, és van, ami benne nem változhatik. A második Ehrenfels-kritérium semmi egyebet nem fejez ki, mint: Die Definition des Allgemeinen als des Mehrmalsmöglichen (Weinhandl).

A részek a transponált melodiában is ugyanolyan sorrendben következnek egymásután, mint mindig. A dolgokban vannak olyan törvényszerűségek, olyan belső vonatkozások és összefüggések, amelyek lényegét alkotják s amelyek megváltozása esetén az a dolog, mint egész, vagy teljesen megszűnik vagy forgácsokká vetődik szét. Csak azoknak a dolgoknak van *formájuk* a modern formaelmélet szerint, amelyek nem közbösek a bennük előforduló elemek, ill. részek föleserélődése iránt. A formának megvan a maga strukturája, ahol egy rész elváltozása az egészet befolyásolja. Aristoteles az „egész“ összefüggésében levő elemek föleserélődését metathesisnek nevezi. Az igazi formánál a metathesis nem lehetséges, s így világos, hogy az Ehrenfels-féle transponálhatóság a dolgoknak olyan mozzanatára vonatkozik, amely az „egész“nek sajátos egységét, lényeges összefüggését nem zavarja. Ilyen mozzanatok azonban nemcsak a melodiánál találhatók, hanem más dolgoknál is.

Ami a transponálhatóságot illeti, erre meg kell jegyeznünk, hogy minden transponálás lehetséges, ami az individuálitás lényegét nem érinti közelebbről. Vannak individuuumok, amelyek eltűrik a transponálást, — akár Ehrenfels értelmében, akár más, általánosabb értelemben, pl. a tér- és időbeli transponálást. Vannak azonban individuuumok, amelyek az utóbbit, tehát a tér- és időbeli transponálást nem tűrik el, és végül vannak olyanok, amelyek semmiféle transponálást, semmiféle vonatkozásban nem tűrnek.

Ha már most formának csak az nevezhető, ami transponálható, akkor a forma ebben az értelemben nem szükségszerűen individuális,

⁴¹ V. ö. F. Weinhandl: *Die Gestaltanalyse*. Erfurt, 1927. E mű 30. oldalán ezt találjuk: Gestalt ist irgendein qualitatives, ein stofflich so und so geartetes, so und so gestaltetes, gegliedertes, geordnetes, kontsruiertes... spürbar dynamisches und gefühlsartiges.

mert az individuálitás nem minden esetben túri meg a transponálhatóságot.

A formaelmélet ragaszkodik ahhoz, hogy csak a részeiben tagolt, törvényszerű egészet tekinti valóban formának, amely nem közömbös a részek rendjének változásaival szemben. Vannak azonban olyan dolgok is, amelyek ebben a tekintetben teljesen közömbösek. Az előbbieket általában „egész“-nek (Aristotelesnél $\delta\lambda\omicron\nu$), az utóbbiakat szintén Aristoteles után $\pi\acute{\alpha}\nu$ strukturáknak lehet nevezni. Ilyenek pl. a víz és a levegő. Ugyanilyenek a halmazok is, mert pl. egy kavics-halmaznál mellékes a részek rendje, sűrített vagy ritkított elhelyezkedése.

Aristoteles már most a $\pi\acute{\alpha}\nu$ strukturákat is épügy elismeri formáknak, mint a $\delta\lambda\omicron\nu$ strukturákat, míg a modern formaelmélet csak az utóbbiakat ismeri el ilyeneknek. Ez a megszorítás helyes akkor, ha a halmazokra vonatkoztatjuk, azonban nem érthető teljesen, ha a levegőről és a vízről van szó, amelyek különböző, törvényszerű összefüggésben álló részekből vannak összetéve s alkotórészeik arányának megváltoztatása jellegzetes elváltozásokat idézhet elő mindkettőnél. Ebből azt a következtetést kell levonnunk, hogy bizonyos esetekben a $\pi\acute{\alpha}\nu$ strukturáknak is lehet nemcsak formájuk, amint Aristoteles is elismeri, hanem egyúttal individuálitásuk is. Individuális lehet valamely dolog akkor is, ha közömbös a részek rendjét és elhelyezkedését illetőleg, viszont egy más dolog csak akkor individuális, ha nemcsak nem közömbös ebben a tekintetben, hanem egyenesen ettől függ fennállása.

Az egésznek a fogalma a részek sokféleségét teszi föl. Ezek a részek szoros összefüggésben állanak egymással. Némely egész egyúttal individuális s így az individuálitás több reláció egysége. Az is lehetséges, hogy az individuálitás olyan relációk egysége, amelyeknek relátumai ismét individuálisak. Ebben az esetben individuumok halmozásával van dolgunk, amelyek subsumptiók viszonyban állanak egymással. Ilyen esetekben beszél Sigwart „alsöbberendű“ individuumokról. De elfordul az az eset, hogy az egyvív tartozó individuumok a koordináció lazább viszonyában állanak; ebben az esetben némelyek beszélnek „kollektiv individuumokról“ (Burkamp). Ilyen kollektiv individuum volna az emberiség az egyes emberrel szemben. Ez a megkülönböztetés azonban nyilvánvalóan téves és fölösleges.

10. Lehetséges-e már most az, hogy maga a reláció, mint olyan, individuális lehessen. Lehetséges-e az, hogy két egymástól különálló individuum között fennálló reláció individuálisnak neveztessek. Ilyen individuális relációk kétségtelenül vannak, pl. a házastársak egymáshoz való viszonya vagy egy levél küldője és a címzett közötti viszony mind ilyen individuális relációk. Az ilyen esetekben azonban nem pusztán maga a reláció individuális, mert hiszen ez tisztán logikai kategória, csupa forma minden egyéni tartalom nélkül. Itt a relátumok maguk is számítanak s ezek határozzák meg a relatio individuálitását. A reláció a relátumokkal együtt valami egészen újat ad, egy új egységet, egy egészen sajátos, individuális viszonyt, amely a relátumokban fundáltatik, de a relációban ölt testet. Vannak tehát individuális relációk, ill. vannak relá-

ciók, amelyek határozott tartalmúak és meg nem ismétlődők s így individuálisak. Azonban nem minden reláció individuális. Általános formai föltételként azt lehet odaállítani, hogy csakis meg nem ismétlődő és speciális tartalmú relációk individuálisak, melyek tehát egyetlenek. H. Maier az individuális tárgyak között megkülönböztet önálló és nem önálló individuálításokat s a relációkat ez utóbbiak közé sorozza minden további indokolás nélkül. Itt az a kérdés, hogy lehet-e egyáltalában nem önálló individuumokról beszélni. Vagy talán a reláció azért nem önálló, mert függ a relatumoktól? A reláció, amely individuális, önálló a maga nemében, sőt nagyon is önálló és komplikáltnak mondható individuálítás, amely a relatumokra támaszkodik ugyan s innen meríti individuális tartalmát, amely éppen benne és általa valósul meg a legsajátosabb módon.

Ha elismerjük az egymástól független, magukban is fennálló dolgok bizonyos relációinak individuálítását, ezáltal bővül az individuálítás fogalma és területe, mert egészen újszerű az a mozzanat, hogy nemcsak az egyes tárgy lehet individuális a maga elszigeteltségében, hanem több dolog relációja újabb individuálítás létrehozója. Vannak a tárgyaknak olyan tulajdonságaik, amelyeknek fennállása egyenesen másokkal való relációjuk eredménye. Érdekes felemlítenünk azt, hogy a reláció individuálítása bizonyos tekintetben inkább le van szögezve, inkább le van rögzítve, mint az egyes tárgyé. Itt ugyanis két oldalról is alá van támasztva az individuálítás. Azáltal, hogy egy reláció is lehet individuális, kevésbbé fontosnak tűnik föl az a kritérium, hogy az individuálítás minden esetben fölteszi a részek közelségét. A reláció individuálítását alkotó mozzanatok ugyancsak távol állhatnak egymástól s ez mégsem akadály a individuálításnak. Bizonyos relációk feltétlen kiegészítő részei azoknak a dolgoknak, amelyek között elhúzódnak. Azonban fennállhatnak olyan relációk, amelyek nem lényeges járulékaik és kiegészítői a dolgok egészének, hanem egész sajátosak, mondhatni kiszámíthatatlanok. Minél inkább ilyenek, annál inkább megfelelnek az individuálítás követelményének, tartalmuk annál jelentősebb, egyéni vonásokban gazdagabb.

11. Az előbbieken már többször volt említés téve az individuálítás fokozatairól. Ezen azt kell értenünk, hogy bizonyos individuálítás területen az individuumnak teljesebb, tökéletesebb megvalósulását találhatjuk, mint más területeken. Legtökéletesebb megvalósulását ott fogjuk megtalálni, ahol tartalmilag és formailag legtisztább alakiai állanak fenn. Minél tökéletesebb és teljesebb értékű az individuálítás, annál inkább megérthető rajta az, ami individuálításának lényege.

Az individuálítás legtökéletesebb megvalósulásának területe a valóság. Ebben a legtöbb gondolkodó egyetért. A felfogás különbsége csupán abban van, hogy némelyek az individuálítást kizárólag a valóság területére korlátozzák, míg mások egyebütt is lehetségesnek tartják s így beszélnek pl. a számok individuálításáról is. Burkamp¹⁵ azt mondja,

¹⁵ L. a 11. jegyzetben idézett mű 28. l.

hogy az egyes szám a természetes számok sorában, a matematikai és a valóságos tér egy pontja, egy hang a hangok sorában — mind individuumok épűgy, mint a reális fizikai valóság.

A valóság területén az individualitás megvalósulásának határozott skáláját, fokozatait lehet megállapítani. Megállapítható ugyanis, hogy vannak dolgok, amelyek tisztábban és tökéletesebben tüntetik fel individuális egységüket s egyben jelentőségüket, mint mások. Egy virágnál, egy madárnál vagy egy fánál más foka található az individualitásnak, mint egy göröngynél vagy kavicsalmaznál. Minél magasabbfokú az individualitás, annál inkább tagolt s ebben a tagoltságban annál inkább kidomborodik egysége. Abban az esetben, ahol a tagoltság egyforma, ott az egység tömörsége és kifejező ereje jelzi a magasabb fokot. Az egység külső megnyilvánulásának egyformasága esetén pedig a benne levő tartalmi tagoltság jelzi a teljesség fokát. Az individualitás kompaktságának és magasabbrendűségének egyik igen jellegzetes próbája az, hogy bizonyos, az individualitás egységét érő támadások pl. egyes részek eltávolítása, milyen hatással van az egészre; minél súlyosabban érint valamely dolgot egy ilyen beavatkozás, minél nagyobb elváltozást idéz elő benne, annál magasabb fokot képvisel az individualitások sorában.

A valóságnak két osztályát, a természeti és szellemi valóságot, az individualitás szempontjából élesen el lehet határolni. Az individualitás a szellemiség területén éri el megvalósulásának lehető teljességét.

Driesch¹⁶ a „konstans“-ok sorrendjét a következőképpen állapítja meg: a) az anorgánikus világban vannak: 1. fizikai, 2. kémiai, 3. krystallografiai konstánsok; b) az orgánikus világban van: 1. entelecheia, 2. moralitás. Az anorgánikus valóságot illetően azt mondja, hogy semmi biztosat nem tudunk ezeknek teleologiai és individuális berendezettségéről. Evvel szemben talán meg lehetne jegyezni annyit, hogy minden kémiai elem jellegzetes, más elemtől teljesen eltérő színeképet mutat s így ennek alapján izzó állapotban meg lehet őket egymástól különböztetni. Ettől eltekintve azonban individualitásról tulajdonképpen csak az orgánikus lényeknél beszélhetünk, tehát ott, ahol entelecheiáról lehet szó. Legfelső fokon a moralitás jelzi az individuumot, mely kizárólag csak individuumokra vonatkozhatik.

Az individualitás fokaira nézve jellemző az, hogy a magasabb fokot sohasem lehet az alsóbból maradék nélkül megmagyarázni, azért pl. az organikust a mechanikusból vagy a kémiai alapokból nem lehet teljesen megérteni, csak úgy, mint ahogy a moralitást sem lehet megérteni pusztán az organikusból.

¹⁶ H. Driesch: *Die Philosophie des Organischen*, 1909. II. 208. I.